

BİR KURUMUN TARİHSEL VE SOSYOLOJİK İNCELEMESİ: ŞEHİR KULÜPLERİ (1923-1950)

Yrd. Doç. Dr. Serdar Öztürk

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

e-mail: serdarozturk@gazi.edu.tr

ss. 89-115 Galatasaray İletişim, Haziran 2006

ÖZET

Bu makale, erken Cumhuriyet döneminde kurulan şehir kulüplerini tarihsel ve sosyolojik olarak incelemektedir. Çalışmada üç sorunun yanıtını bulunmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki kulüplerde üretilen ilişkilerin neler olduğudur. Bulgulara göre, kulüpler, kulüp yönetmeliklerinde veya basındaki söylemde iddia edildiği fikir üreten mekanlar değildirler. Buraları, daha ziyade, üst sınıfların boş zamanlarını kumar veya kumar olmayan oyunlarla geçirdikleri yerler olmuşlardır. İkinci soru, kulüplerde üretilen ilişkilerin, Habermasçı anlamda rasyonel-eleştirel söylemle ne ölçüde ilintili olduğunu bulmaya yöneliktir. Kulüplerdeki sohbetlerin özellikleri, buraları kullananların kimlikleri ve siyasal iktidarla kulüpler arasındaki bağlantılar birlikte değerlendirildiğinde şehir kulüplerinin rasyonel-eleştirel söylem ürettiğini söylemek güçtür. Son soru, siyasal iktidarla şehir kulüpleri arasındaki ilişkilerin nasıl bir niteliğe sahip olduğudur. Bulgulara göre bu ilişkiler özellikle II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru sorunlu olmaya başlamıştır. Kulüpler zaman zaman kapatma kararlarına karşı direnmişlerdir. 1950'ye gelindiğinde ise kulüplere yönelik siyasal iktidarın başlattığı mücadele bitmiştir.

Anahtar Kelimeler: kulüp, şehir kulübü, mekan, rasyonel-eleştirel, kahvehane, Habermas, yarı-total kurum, total kurum

Résumé

Cet article étudie historiquement et sociologiquement les clubs de villes établies au période initial de la République Turque. On a essayé de répondre les trois questions celles-que : La première question concerne sur la nature des relations produite dans ces clubs. Selon les explorations les clubs ne sont pas des lieux où on produit des idées comme les règlements de clubs ou la presse prétendent. Ces places sont plutôt des lieux où les classes supérieures consomment leur temps à jouer le jeu de hasard et autres jeux. La deuxième question est destinée de trouver les degrés de la relation produite selon le discours rational –critique de Habermas. Quand on évalue tous ensemble ; les caractéristiques des conversations dans les clubs, les identités des membres de clubs et les liens entre le pouvoir politique et les clubs, il est difficile de dire que les clubs de ville produissent une discours rational critiquant. La dernière question est de trouver le caractère des relations entre le pouvoir politique et les clubs de villes. Selon les explorations ces relations sont devenues en problème surtout à la fin de la deuxième guerre mondiale. Les clubs ont résisté de temps en temps aux décisions de fermeture. Quant à l'année 1950 le combat commencé par le pouvoir politique vers les clubs a été finit.

Mots clés : *Club, clubs de villes, espace, rational-critique, café, Habermas, mi-totale institution, totale institution.*

Abstract

This article researches the city clubs, which were established during the early Republican Era, historically and sociologically. It examines three questions. The first question is about what relations are produced in these clubs. This study underlines that the clubs, contrary to the claims alleged in regulations of clubs and/or contrary to the discourse in the press, are not places that produce opinion. Rather, these have become spaces that high classes spend time with plays which are gambling or not gambling. The second question intends to find out to what extent the relations produced in these clubs are related to the rational-critical discourse in the Habermasian sense. Given the characters of conversations in clubs, identities of clubs' members, and connections between political power and city clubs, it is very hard to say these places produce rational-critical discourse. The last question is about the nature of the relations between these city clubs and the political power. This study points out that these relations have become problematic especially towards the end of the World War II. Sometimes these clubs have resisted to the closing decrees. The struggle that the political power had started against these clubs extinguished in 1950.

Keywords: *club, city clubs, space, rational-critical, coffeehouse, Habermas, half-total institution, total institution.*

Giriş

Tanzimat modernleşmesiyle birlikte bir taraftan geleneksel mekanların bazıları geleneksellik-modernlik ekseninde bir ayrılaşmaya uğrarken, diğer taraftan yeni sürece uygun yeni kamusal ve özel mekanlar ortaya çıkmıştır. Batı toplumsal yaşamını kendilerine örnek alan yeni toplumsal sınıflar, kendi sınıfsal konumlarına uygun yeni toplumsallaşma olanakları yaratmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kapalı kamusal mekan olan mahalle kahvehaneleri toplumun geniş kesimlerine hitap ederken, diğer taraftan yüksek sınıflara hizmet verecek şekilde donatılan kiraathaneler gibi modern kahvehane türleri ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2006a: 72-74). “Kadınlar kahvehanesi” olan hamamlar (aktaran Georgeon, 1999: 60) da aynı şekilde modernleşme süreciyle birlikte benzer bir değişime uğramıştır. Deniz kıyısında etrafı perdelerle çevrilmiş deniz hamamları ortaya çıkmıştır (Meriç, 2000: 146-7). Bar, tiyatro, gazino, otel, sinema yine Tanzimat modernleşmesinin getirdiği yeni mekanlardır. Batı modernleşmesinin ilk etkilediği kesimler toplumsal etkinliklerini evlerin salonlarında, lokantalarda, gazinolarda, otellerde gerçekleştirmektedirler. Salon hayatı aynı zamanda kadın-erkek farklılığını ortadan kaldırmaya başlamıştır (Meriç, 2000: 148-149).

Bu çalışmanın konusunu, modernleşme süreciyle birlikte üst sınıfların kendi aralarında toplumsallaşmalarına olanak veren kulüplerin Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan gelişimleri oluşturmaktadır. Çalışma özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan şehir kulüplerine odaklanmaktadır. Batı'da 1730 ve 1740'larda “küçük bir kesim için popüler” olmaya başlayan (Sennett, 2002: 119), erkeklerin kendi aralarındaki özel konuşmaları ve etkinlikleri için oluşturdukları ilk özel kurumlardan olan (120) kulüpler, Osmanlı ülkesinde ilk kez 1793'te görülmeye başlamasına rağmen (Koloğlu, 2005: 17), ilk Türk kulübü Tanzimat sonrasının ürünüdür (Gökşen, 1953: 5). Cumhuriyet modernleşmesiyle birlikte ise yönetici bürokrat-aydın sınıfın ihtiyaçlarına uygun yeni bir kulüp türü olan “şehir kulübü” veya “memurin kulübü” denen yeni kulüp türleri ortaya çıkmıştır.

Batı toplumlarının evrimi içinde mekanları inceleyen çeşitli çalışmalara karşın¹, Türkiye'deki mekanların gelişimini tarihsel ve sosyolojik bir çerçevede inceleyen

¹ Batı literatüründe mekan, sosyoloji, tarih, coğrafya, siyaset bilimi, son yıllarda iletişim bilimi gibi disiplinlerin ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bu disiplinler, mekanı kendi yöntem, kuram ve ampirik araştırma geleneği içerisinde inceler. Örneğin coğrafya, geniş coğrafi alanların toplumsal yaşama ve tarihsel gelişmelere yönelik etkisini bulmaya çalışır. Bununla yetinmez, sözgelimi kapitalizm gibi bir ekonomik gelişmenin bu geniş coğrafi alanlar üzerindeki hareketini, akışını ve etkilerini ele alır. Sosyoloji ise, mekan konusunu genel olarak örgüt sosyolojisi kapsamında inceler. Bu bağlamda, hastane, hapisane, kamusal bir işyeri, fabrika, okul, çalışma kampı, askeri kışla gibi mekanlar sosyologların başlıca inceleme nesnelere olurlar. Siyaset bilimindeki araştırmacılar bu tür mekanların ideoloji ve siyaset ile bağlantılarını başlıca araştırma konusu olarak ele alırken tarih, bu mekanların gelişimlerini, toplum üzerindeki etkilerini sosyolojik bir çerçeveyi de göz ardı etmeden inceleyebilmektedir. Bazı düşünürler ise değişik sosyal bilimlerin araştırma geleneği ve yönteminden yararlanarak bir tür eklemlene çabası içinde mekanları çalışmalarını içine katabilmektedir. Habermas'ın kamusal alan ve bu bağlamda kamusal mekanları incelediği *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (2000) ve Sennett'in *Kamusal İnsanın Çöküşü* (2002) böylesi çabalara örnektir. Habermas ve Sennett çalışmalarında felsefeden siyasete, sosyolojiden tarihe değişik disiplinlerden yararlanarak kulüp, kahvehane gibi mekanların Batı geleneğindeki kamusal alanın oluşumundaki yerini incelemiştir.

araştırma sayısı azdır. Az sayıdaki bu çalışmalar ise belli bazı mekanlar üzerinde yoğunlaşmış durumdadır. Bunlar arasında kahvehaneler başta gelir. Kahvehaneler üzerindeki incelemeler özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na odaklanır. Hamamlar da bir ölçüde incelenmiştir. Bunların dışında bazı çalışmalarda pastane, hamam, kahvehane, kıraathane, park, köy odası gibi mekanları bir arada işlenmiştir. 1960'lı yıllardaki bazı sosyolojik araştırmalar ise özellikle köy odalarını inceleme konuları yapmıştır. Ne var ki bu çalışmalar Türk toplumsal ve kültürel tarihini sosyolojik boyutlarıyla açıklamak için henüz çok yetersizdir (ayrıntılı kaynakça için bkz. Öztürk, 2006a: 19-52). Buna karşın, inceleyebildiğim kadarıyla kulüpler bu yetersizliğin hemen hemen "yok"a indirilecek kadar az işlenen mekanlar arasındadır. Batıda kulüpler üzerine bazı incelemeler bulunmasına rağmen (Bkz. Money, 1971; Kennedy, 1984; Thorp, 1996; Brennan, 2005) Türkiye'de Orhan Koloğlu'nun 2005 yılında yayımlanmış ve o da sadece bir kulübün gelişimi üzerine olan çalışması ile Cumhuriyetin ilk yıllarında kulüpler üzerine yazılmış birkaç yazı (Bkz. Gökşen, 1943; Baltacıoğlu, 1936) dışında kulüpler, incelenmeyen mekanlar arasında yerini almıştır. Oysa kulüpler, üst sınıfların yaşamlarını, çalışma alanları dışında ürettikleri etkinliklerini kısmen yansıttıkları için buralara yönelik tarihsel ve sosyolojik bir çözümleme, aynı zamanda yöneten-yönetilen ilişkilerinin özelliklerini anlamaya katkı sağlayabilir. Bu çalışmanın temel amacı da budur. Çalışma, Türkiye'deki kulüplerin gelişimini, özelliklerini, sıradan insanların kullandığı diğer mekanlarla karşıtıklarını ve kulüplerde üretilen ilişkileri ele almaktadır. Makale, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında bürokrat sınıfın toplumsallaşma ihtiyaçlarına yanıt verme özelliğiyle öne çıkan şehir kulüpleri üzerinde yoğunlaşmaktadır, çünkü çalışmada görüleceği üzere üzerinde asıl tartışmaların geçtiği kulüp türü budur. Makalede üç sorunun yanıtı bulunmaya çalışılmaktadır: (a) Türkiye'deki kulüplerde üretilen etkinlikler nelerdi? (b) Bu etkinlikler, Habermas'ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*'ünde (2005) dile getirdiği burjuva kamusal alanın ölçütlerinden biri olarak değerlendirdiği rasyonel-eleştirel söyleme ne derece uygundu? (c) Siyasal iktidar ile kulüpler arasındaki ilişkiler nasıldı?

KULÜPLERİN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ GELİŞİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda kulüp, ilk kez, *Ceride-i Havadis*'in 1845 yılında çıkan 405 numaralı sayısında "*Kilup*" olarak kullanılmaya başlanan bir kavram olmuştur. Gazete bunun anlamını "*cemiyetgâhlar*" olarak açıklar (Koloğlu, 2005: 18). Fransız Devrimi'nin etkisiyle Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan kulüpler (20) Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez 1793'te kurulur. Bu tarihte İstanbul, İzmir ve Halep'te birer tane Fransız devrimci kulübü belirir (17). Tanzimat'tan sonra giderek yaygınlaşan kulüp modası, Enver Naci Gökşen'in deyimiyle Tanzimat ile başlayan

“Avrupa mukallitliğinin bir yadigarı” olarak değerlendirilebilir (Gökşen, 1943: 5). Tanzimat’tan sonra Avrupa’nın her alanda örnek alınmasıyla, Avrupalı ve Levanten tüccarlar, kendi aralarında rahatça buluşabilecekleri mekanlar olarak kulüpler kurmuşlar ve onları yaygınlaştırmışlardır. (Koloğlu, 2005: 18). Osmanlıların kurduğu ilk kulüp de Tanzimat sonrasına rastlar. “Encümeni Ülfet” adıyla, Çemberlitaş’ta Asım Paşa konağında 1873’de kurulan bu ilk kulübün bütün masrafları kurucusu olan Mustafa Fazıl Paşa’ya aittir (Gökşen, 1943: 5).

Her ne kadar ilk Türk kulübünün bu tarihte kurulduğu ileri sürülse de, ilk özel gazeteciliğin başladığı 1860’dan itibaren kurulmaya başlanan kahvehanelerin modernleştirilmiş ve yüksek sınıflara hitap edecek şekilde düzenlenmiş biçimleri olan kıraathanelerin bazılarının kulüpleri andırdıkları görülür. 1860’da kurulan “Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye”nin kıraathane ismiyle dernek merkezinde kurduğu mekanın, Adnan Adıvar’ın anılarında belirttiği üzere kahvehaneyle ilgisi yoktur. Gerek iç mekanın düzenlenişi, gerekse okuma faaliyetinin ve ücretsiz kitap ödünç edinmenin sadece dernek üyelerine verilmiş bir hak olmasından dolayı (Adıvar, 2003: 59) burasını kahvehane veya kıraathaneden ziyade kulüp gibi görmek mümkündür. İlk defa 1857’de İstanbul Beyazıt’ta açılan *Safarım Kıraathanes*’nin (Kömeçoğlu, 2001: 61) de bundan pek farkı yoktur. Burada sessizlik asıldır, yan yana oturan iki kişi dahi konuşmak isterlerse bunu “alçak perdeden” yapmaları gerekmektedir. Tavla ve iskambil gibi oyunların burada oynanması yasaktır (Adıvar, 2003: 5). Böyle bir görüntü, bu mekanı Baltacıoğlu’nun çizdiği kulüp şemasına benzer hale getirir. Ona göre kulüplerde, “sıkı bir düzen” ve bu düzenin somutlaştığı üç kural vardır: “1) Mantıklı konuşmak, 2) Karşısındaki, sözünü bitirinceye kadar dinlemek, 3) Duygularından soyulmak”. Kulüpte herkes alçak sesle konuşmaktadır. Kulüp üyeleri “öksürmek, aksırmak, esnemek, geçirmek” için bile dışarıya çıkmaktadırlar. Bu gibi “fizyolojik tepkiler”in giderilmesi için özel localar yapılmıştır. Baltacıoğlu, kulüpte bu şekilde ilişki üretilmesini sıkı düzen olarak niteler (1943: 3).²

Osmanlı İmparatorluğu’nda kulüp-kıraathane karışımı mekanların kurulduğu ve özel gazeteciliğin başladığı 1860’larda aynı zamanda kamuoyundan söz edilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz özel gazeteciliğin başlamasının ve bu mekanlarda üretilen okuma ve tartışma faaliyetlerinin Osmanlı’da kamuoyunun doğuşundaki etkisi yadsınamaz. (Geniş tartışmalar için bkz. Öztürk, 2006b: 95-124). Gerçekten de Habermas’ın Batı’da on sekizinci yüzyılda kamuoyunun ortaya çıkışında önemli

² Baltacıoğlu, Habermas’ın tersine, bu tür bir rasyonelliğin katılığına yönelik olumsuz tavır takınır. Bu olumsuz tavır, Baltacıoğlu’nun aynı zamanda kulüplerdeki disiplinin işleyişine karşı olduğu anlamına gelir. Kulüp gibi bir mekanda konuşma ve dinlemenin belirli kurallara göre olması, söz ve eylemsel ifadelerde duygularından arınılması aynı zamanda bir disipline sokma tekniği olarak yorumlanabilir. Bilindiği gibi Norbert Elias, *Uygarlaşma Süreci* başlıklı yapıtında (2000) fiziksel şiddet ve güç kullanmanın yanında insanın kendi kendisini kısıtlamasını gerektiren toplumsal zorlamayı disiplin olarak algılar. Elias, insanların heyecanlarına, korkularına, üzüntülerine, endişelerine hakim olmasını, şiddetli ve ani duyguların denetlenmesini, kısaca kendi kendine denetleme olgusunu uygarlaşma sürecinin görüngülerinden birisi olarak değerlendirir. Baltacıoğlu’nun sıkı düzen olarak eleştirdiği yön, işte Elias’ın uygarlaşma ve onunla beraber gelen disiplin olarak nitelendirdiği süreçtir.

rol biçtiği “rasyonel-eleştirel” nitelikli okuma, konuşma ve tartışmaların (2005) on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki kulüp-kıraathane karışımı mekanlarda da üretildiği görülmektedir. Yeni Osmanlılar güncel, siyasal ve toplumsal sorunlar üzerine sohbet, okuma ve okunanlar üzerine tartışma, fikir üretme faaliyetlerini bu mekanlarda gerçekleştirmişlerdir (Georgeon, 1999). “İstanbul’un haysiyetli ve irfanlı olanların” toplandıkları bu mekanlarda akademik ve ciddi içerikli fikir alış verişi faaliyetleri yürütülmüştür (Ünver, 1979: 482-483).

II. Abdülhamit döneminde (1876-1908) ismi kulüp olan mekanların sayılarında artış olur. Bu dönemde II. Abdülhamit kulüplere hafiye sokmaya çalışmaktadır. Kulüpler üye kabulünde titiz davranma gibi stratejilerle padişahın bu çabalarına karşı mücadele ederler (Koloğlu, 2005: 26). İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin geliştirdiği strateji daha farklıdır. Cemiyet, iktidara karşı mücadelesinde aleni bir mekan olan kahvehanelerden ziyade gizli ve dışarıya kapalı olan kulüpleri kullanır. İttihat ve Terakki 1908 Jön Türk Devrimi’nden sonra aynı gizlilik anlayışını devam ettirdiği için amaçları doğrultusunda faaliyette bulunan kulüplerin sayısı giderek artmaya başlar. Bu dönemde –ve daha sonra Cumhuriyetin ilk yıllarında da önemini devam ettirecek- en önemli kulüplerden birisi *Anadolu Kulübü*’dür (*Akşam*, 21.11.1932). İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul’un dışında Anadolu’da da kulüpler açar. “Cemiyet kulüpleri” olarak açılan bu kulüpler, bir çok sorunun kaynağı olarak görülen cehaleti sona erdirmek için eğitim hizmetleri verme amaçlı olarak kurulur. Örneğin Ziya Gökalp, Diyarbakır’da başında olduğu *İttihat ve Terakki Kulübü*’nü *Diyarbakır* gazetesinin faaliyetlerinde kullanır. Burada Jön Türk Devrimi’nin önemi ve anlamı üzerinde toplantılar da yapılmıştır (Beysanoğlu, 1996: 776). Ne var ki Ahmet Şerif’in 1910’lardaki Anadolu gözlemleri, Anadolu’da açılan kulüplerin çoğunun hiç de Gökalp’in açtığı kulübe benzemediğini ortaya koyar. Kulüpleri kullananlar memur, eşraf ve diğer nüfuzlu kimselerdir. Bunların kulüpleri kullanmak istemeleri, yararlı toplantılar yapmak, sohbet ve okuma faaliyetleri üretmek değil, kulüpler aracılığıyla güçlerini artırmak, “bir çıkar sağlamak”tır (Ahmet Şerif, 1977: 287). Kulüpler bu anlamıyla İmparatorluk içinde üst ve orta sınıftan kimselerin var olan güçlerini artıran ve pekiştiren sembolik bir işleve sahiptir.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SEÇKİNLERİN MEKANI: ŞEHİR KULÜPLERİ

1929’a gelindiğinde iktidardaki gücünü artıran bürokrasi (Keyder, 2001: 134) özellikle II. Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar burjuvaziyle zaman ittifak kurabilmesine rağmen, esas olarak kendisi ülke yönetimine damgasını vurmuştur (134-159). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu sınıfsal yapının aşağıdaki görüleceği üzere kulüplerin yönetici ve üyelerine yansıdığı görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tam da bu sınıfsal yapıya uygun olarak “memurin kulübü” veya “memurlar kulübü” denilen şehir kulüpleri moda olmaya başlar.

Bu mekanlar, daha ilk kuruldukları 1930'ların başlarından itibaren aydınlar arasında tartışma konusu olur, aydınlar arasında buralara yönelik olumlu ve olumsuz bakış açıları belirir.

Kulüplere olumlu rol biçenlerden Vala Nurettin (Va-Nu) "İstanbul'da kulüp ihtiyacı" başlıklı yazısında, yeniliklerin daima "münevverlerden halka doğru" indiğini, oysa münevverler arasında kumar oynama, aşırı içki kullanma, hatta madde bağımlısı olma gibi olumsuz alışkanlıkların görülmesi dolayısıyla onların halka olumsuz örnek olduklarını belirtir. Münevverler, gerçekte içki, kumar ve kokainden hoşlanmamalarına rağmen, kendi aralarında toplumsallaşabilme mekanlarının kısıtlılığı nedeniyle bu tür olumsuz alışkanlıklara yönelmektedirler. Kulüp kurmak "patlayasıya içki ve mahvolasıya kumar salgını ile mücadele etmenin en iyi çaresi"dir (Nurettin, 1931). Nurettin'in kulüp kurmanın zorunluluğuna ilişkin ileri sürdüğü bu tür gerekçeleri bir kısım sosyal bilimcinin "toplumsal disiplin" oluşturmakla ilintilendirdiği görülür. Örneğin Gerhard Oestrich (aktaran Bröckling, 2001: 34) toplumsal disiplinin yöneticiler boyutunun altını çizen ve bunun "yukarıdan aşağıya doğru" gerçekleştiğini savunan bir düşünürdür. Ne var ki bu disiplin, yöneticilerden halka düz bir şekilde inmez, daha ziyade iktidarın, toplum içerisindeki başarı ve çabaları teşvik etmesi ve eylemleriyle halka örnek olması yoluyla gerçekleşir. Nurettin'in kulüplere, halka örnek olabilecek ilişkiler üretilmesi yönünde biçtiği işlev, bu açıdan düşünüldüğünde, kulüpleri toplumsal disiplinin araçları haline getirir.

Bir kısım aydın ise, kulüplere yönelik olumsuz tavır takınmıştır. Bunların başında *Yeni Adam* çevresindeki aydınlar gelir. Derginin sahibi ve üretken yazarı Baltacıoğlu kulüpler hakkında "sınıf malı" nitelemesinde bulunur. Buralara "yamalı elbiseliler, işçi ve köylü çocukları, rejideki kadınlar, bekçinin oğlu, rençberin karısı" girememekte, girmeye kalkışmaları durumunda kapıdaki "üniformalı ve besili adam tarafından" kovulmaktadır. Kulüpleri kullanan asıl sınıf, "besili, semiz, zengin, göbeği dışarıda, burunu havada mağrur ve şişkin insanlardan" oluşmaktadır (1936: 3). *Anadolu Kulübü*'nü kullananlar hakkında yazan Hikmet Feridun, her ne kadar bu kulübe ve onu kullananlara yönelik eleştiri getirmese bile, kulüplerin kullanıcıları hakkında Baltacıoğlu'ndan daha net ifadeler kullanır: "maruf ve yüksek simalar", "vekilleri, mebuslar, ecnebi sefirleri, ecnebi ataşemiliterleri, konsoloslar" (Feridun, 1932). Sabiha Sertel II. Dünya Savaşı'na ilişkin anılarında kulüpleri kullananların kimliklerine ilişkin bilgiler verirken, büyük zenginler, aydınlar ve devlet adamları şeklinde bir sınıflama yapar (1969: 246). Balıkesir Belediyesi himayesinde kurulan Balıkesir Şehir Kulübü'nün üyelerinin mesleklerine bakıldığında kulüpleri kullananların bürokrat ve memur kimlikleri açıkça görülür: Devlet Demir Yolları Dokuzuncu İşletme Başhekimisi Dr. Ali Rıza Tezel, Birinci Umumi Müfettişlik Kültür Müşaviri Salim Atalık, Avukat Sadık Deniz, İstanbul Defterdar muavini Behçet Erdoğmuş, Edirne Yeni Cezaevi Müdürü Esat Adil Müstecaphoğlu, İktisat Vekaleti Neşriyat bölümünde çalışan Kenan Emin Akmanlar, Ortaokul musiki öğretmeni Halit

Ozan (Balıkesir Şehir Kulübü, 1939: 5). Urfa Şehir Kulübü'nde ise Cumhuriyet savcı yardımcısı olan Remzi Öner ile yüksek düzeyli bürokratlardan Rifat Toros gibi resmi görevliler bulunmaktadır. Toros, aynı zamanda, Kulübün başkanıdır (BCA, 490 01/847 352 1). Bir şikayet mektubuna göre Ardahan Şehir Kulübü'nü kullananlar ilçenin CHP Parti başkanı ile diğer idari üyeleridir (BCA, 490 01/847 352 1).

Kulüplerin seçkinlerin mekanları olması, dönemin aydınları arasında genellikle olumlu karşılanır. Bu, şehir kulüplerinin kuruluş temellerinin atılması, açılışları, bu mekanları kullananlara ilişkin basında çıkan haberlerden anlaşılabilir. Örneğin, Hikmet Feridun, *Anadolu Kulübü* hakkında “Ankara'nın en kibar, aynı zamanda en nezih, samimi ve tatlı vakit geçirilen” yeri der (*Akşam*, 21.11.1932). 1932 yılında Bursa Kulübü'nün seçimine ilişkin bir haberde ise, Bursa Şehir Kulübü'nün en önemli özelliği olarak şehrin “münevverlerini” toplayan bir mekan tanımlaması kullanılır. Şehir Kulübü'nde yapılan seçim sonucunda İş Bankası müdürünün kulübe başkan seçilmesi ise (*Hakimiyet-i Milliye*, 9.1.1932) “münevver” olarak nitelenen kimseler hakkında ipuçları verir. Dönemin basınında şehir kulüplerinin inşa edilmişlerine, açılışlarına ve buradaki toplantılara, bu mekanların bulunduğu yerleşim yerinin en yüksek memurlarının öncü oldukları yazılıdır. Örneğin Cizre'deki şehir kulübü, ilçe Kaymakamı Baki Bey tarafından yaptırılır (*Akşam*, 11.10.1937). Trabzon'da “bütün münevverlerin toplu yaşayışlarını, eğlenmelerini temin için” inşa edildiği belirtilen Trabzon Şehir Kulübü'nün yıllık kongresi Üçüncü Umumi Müfettişi'nin öncülüğünde yapılır. Şehir kulübü, Trabzon'un “münevverlerine” uygun, “lüks konfora” sahip olan bir mekan olarak tanımlanır (*Akşam*, 20.4.1937). Açılışı 1937'de yapılan Samsun Şehir Kulübü'nün başkanı ise Samsun Valisi Fuat Tokal'dır. Aynı yıl yapılan toplantılarda kulübün yönetmeliği hazırlanmış ve üye kaydına başlanmıştır. Kulüp için şehrin en seçkin yerinde elverişli ve güzel bir bina ayrılmış, bu binanın tamir edilmesine başlanmıştır. 1937 rakamlarıyla tamir için dört bin lira ayrılmıştır. Para, üyelere, belediyenin özel muhasebesinden veya kasasından karşılanacaktır. Binanın tamire başladığı dönemde üye sayısı iki yüzdür. Kulübün işlerinin, idare heyeti seçilinceye kadar hali hazırdaki üyeler tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bu üyelerin seçkin üyeleri arasında Samsun vali yardımcısı Orhan Güvenç de bulunmaktadır (*Akşam*, 24.12.1937). 1937'de açılan Gaziantep Şehir Kulübü'nün üyeleri ise “memur, tacir ve münevver gençlik”ten oluşmaktadır. Kulüp yönetimine seçilenlerin meslekleri ve isimleriyle ilgili haber, bu şehir kulübünün de memur-bürokrat seçkinliğini ortaya koyar: “Trahom mücadele reisi Dr. Nuri Ayberk reisliğe, belediye reisi Hamdi Kutlar reis vekilliğine, İş Bankası müdürü Cemil Atalay umumi katipliğe, albay Esad Avcı veznedarlığa, Nafi Erkilış muhasipliğe, Ali Nadi Ünler klüp komiserliğine ayrılmıştır” (*Akşam*, 14.5.1937). II. Dünya Savaşı'nda kurulan Aydın'a bağlı Çine Şehir Kulübü'nün müdavimlerini ise “memurlar” ve “tütün tüccarları” oluşturmaktadır (BCA, 490 01/847 352 1).

Şehir kulüplerinin seçkin kimlikleri değerlendirildiğinde buraların kamusal değil özel mekan oldukları anlaşılabilir. Şehir kulüplerine girişin aleni olmaması,

buraların sadece memurların, tüccarların ve okur-yazar olan diğer elit kesimin toplumsallaşmalarına ayrılması şehir kulüplerini özel mekanlar sınıflamasına yerleştirir. Gerçekte kulüplerin özel mekanlar olma niteliklerinin sadece Türkiye tarihine özgü bir olgu olmadığını vurgulamak gerekir. Sennett'in belirttiği gibi Avrupa'daki kulüpler, ancak buralara üye olanlara, onların arkadaşlarına ve aynı meslek grupları içerisinde yer alanlara toplumsallaşma olanakları sunmaktaydılar. Bu toplumsallaşma yabancıları dışlayan bir özel yaşam karakterindeydi (Sennett, 2002: 120). Kulüplerin üyeleri katıldıkları toplantıların özel alanın bir uzantısı olması gerçeğini "aile ortamının benzeri" ifadesiyle dile getirmekteydiler (130). Paris'in en seçkin kafeleri bile ödeme yapan herkese hizmet verebilirken, kulüpler sadece seçkinlerin hizmetine ayrılmaktaydı (281). Buna karşın Habermas kamusal alan-özel alan şemasında kulüpleri özel alanın içerisine yerleştirmez. Kulüpler, basın ile birlikte edebi kamuyu oluşturur. (2005: 104-105). Gelgelelim düşünürün kendisinin de belirttiği gibi bir alanın kamusal özelliğe kavuşmasında, o mekanı kullanan topluluğun ilke olarak kapısını herkese açık tutması, herkesi tartışmaya dahil etmesi gereklidir (106-107). Bu açıdan düşünüldüğünde örneğin kahvehanelerdeki aleniyetin benzerinin kulüplerde olmadığı, kulüplerin yukarıda Sennett'in de belirttiği gibi dışlayıcı özelliklere sahip özel mekanlar oldukları anlaşılır. Kulüplerin seçkinci ve dışlayıcı kimlikleri Cumhuriyetin ilk yıllarında şehir kulüpleri örneğinde de bariz şekilde görülmektedir. Şehir kulüplerinin yönetici ve üyeleri bizzat devlet aygıtının içinde yer almaktadırlar.

YÖNETMELİKLERİ ÇERÇEVESİNDE ŞEHİR KULÜPLERİ

Şehir kulüplerinin yönetmeliklerine bakıldığında kumar sayılacak oyunların yasaklandığı görülür. Balıkesir Şehir Kulübü'nün yönetmeliğine göre oyunların ancak kumar olmamak kaydıyla oynanabileceği yazılıdır. Kulübün asıl amacı, ülkenin bilimsel ve toplumsal gelişmesine katkıda bulunmaktır. Bu amacı sağlamak için kulüpte, kitap, dergi, gazete, oyun ve müzik aletleri ve çeşitli spor araç ve gereçleri bulundurulmalıdır (Balıkesir Şehir Kulübü, 1939). Gaziantep Şehir Kulübü'nün kurulmasının amacı, şehrin "memur, tacir ve münevver gençliğini birbirine yakında tanıtmak, iktisadi ve sosyal hayatını inkişaf ettirmek" olarak açıklanır (*Akşam*, 14.5.1937). Samsun Şehir Kulübü yönetmeliğine göre ise kulüpte Türkçe ve yabancı dillerde her türlü gazete, dergi ve kitaplar içeren bir kütüphane, okuma salonu, günlük işleriyle yorulan üyelerin dinlenmelerini sağlayacak oyun salonları, büfe ve lokanta oluşturulmalı, balo, müsamere ve konferanslar gibi sosyal toplantılar düzenlenmelidir (*Akşam*, 24.12.1937).

Kulüplerin yönetmeliklerinde bu mekanlarda aynı zamanda siyasetin de üretilmeyeceği yazılıdır. Balıkesir Şehir Kulübü'nün 1939 yılındaki yönetmeliğinde kulüpte siyasi tartışma yapmanın yasak olduğu yazılıdır (Balıkesir Şehir Kulübü, 1939: 3-4). Bunun nedeni, Cumhuriyetin ilk yıllarında Cemiyetler Kanunu'nda

belirtilen cemiyetlerin siyasetle uğraşma yasağıdır. Yönetmelikte ayrıca, kulüpte yapılacak etkinlikler, kulübe giriş ve üyelik koşulları, kulübün işleyişi ve kulüpteki bazı yasaklar ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Örneğin, kulüp eşyalarına zarar verenler verdikleri zararı karşılamakla yükümlüdürler. Eşyaları dışarı çıkarmak yasaktır. On sekiz yaşına girmeyen kulübe üye olamaz. Bu yaşı tamamlayan kişi bir dilekçeyle kulübe girmek istediğini belirtir. Dilekçede belirtilen kişinin ismi, kulüp defterine yazılır. Kişi, bir hafta süreyle kulüp salonlarındaki etkinliklere katılır. Bu süre zarfında, bir üye, aday üye aleyhine idare heyetine görüş bildirebilir. İdare Heyeti, gerekli görürse ayrıca soruşturma yapabilir. Sonuçta, kulübe üyeliğin kabul edilip edilmediği adaya bildirilir. Kulübe girenler her ay aidat ödemek zorundadırlar. Geçici üyelikten daimi üyeliğe geçmek, istekle ve idare heyetinin kararıyla olur. Kulübe üye olmayanların kulübe girmeleri yasaktır. Misafirlerin kulübe girişleri, daimi üyeden bir zatın refakatiyle olur. Kulüpteki görevlerin paylaşımı ayrıntılarıyla belirlenmiştir (Balıkesir Şehir Kulübü, 1939: 3-25). Kulüp üyelerinden birisi kulübün kurallarını ihlal ederse veya “edep terbiyeye ve kulübün şeref ve haysiyetini muhil hal ve hareketi görüldüğü taktirde ... haysiyet divanı tarafından” yapılacak soruşturma sonucunda ihraca kadar varan cezalara çarptırılabilir (26-7).

Yönetmeliklerde belirtilen bu sınırlayıcı, yasaklayıcı veya düzenleyici noktalar değerlendirildiğinde, buraları hangi tip mekanlar arasında sayabiliriz? Şehir kulübü, örneğin, kural ve yönetmeliklerin bireyleri disipline edici yönde en ağır şekilde işletildiği hapisane gibi “total” bir mekan sayılabilir mi? Veya kulüp, totalliğin öbür yakasında, içeride üretilen ilişkilerin ve aleniyetin en uç düzeyde olabileceği, örneğin kahvehane gibi bir sayılabilir mi? Kulübü, kanımca totallik-serbestlik zıtlığında ara bir yere koymak ve “yarı total kurum³” olarak nitelendirmek daha yerindedir. Weber’in

³ “Yarı total” kavramını mikro mekanlar üzerine sosyolojik çalışmalar yapan Erving Goffman’ın “total kurum” kavramından esinlenerek kullanıyorum. Goffman, insanların günlük etkinliklerini düzenli olarak yürüttükleri oda, bina gibi mekanları sosyolojik olarak sınıflandırmanın zorluğunu dile getirir. Bunun yerine Goffman, bu mekanların özelliklerini betimler. Buna göre örneğin istasyon gibi bazı mekanlara giriş aleniyken, laboratuvar gibi bazı mekanlara herkes istediği zaman ve şekilde giremez. Dükkan ve postane gibi bazı mekanlar, insanlara hizmet sunacak sınırlı sayıda personel barındırır. Ev ve fabrika gibi mekanlara giren katılımcılar daha az değişirler. Bazı mekanlarda ise kişinin toplumsal statüsüne uyacak hizmetler üretmeye özellikle dikkat edilir (Goffman, 1961: 3). Goffman bu çalışmada kulüplere değinmez; ancak tıpkı yazar gibi mekanlara yönelik bir betimleme yapmak gerekirse, yukarıdaki kategorileştirmeler de dikkate alınarak, kulüplerin şu iki özelliği vurgulanabilir: Kulüp, aleni bir mekan değildir. İkinci olarak kulüp, kişilerin toplumsal statüsüne uyacak hizmetler üretme konusunda önde gelir; çünkü bu mekanları kullananlar sınıfsal ve statü özellikleri açısından yüksek konumdadırlar.

Yazar, asıl ilgisini “total kurumlar” olarak nitelediği mekanlar üzerine yoğunlaştırır. Total özellik, dışarıyla etkileşimi önleyen ve kilitli odalar, yüksek duvarlar, elektrikli teller gibi önlemlerle dışarıya kaçıyı engelleyen bariyer ile sembolize edilir (1961: 4). Huzurevleri, hapisaneler, hastaneler, toplama ve çalışma kampları, gemiler, manastırlar, yatılı okullar ve kırsal bu kapsama girer. Bu kurum ve kuruluşlar üyelerinin günlük hayatını öteki toplumsal kurum ve kuruluşlara göre daha katı sınırlar (4-5).

Goffman, bir toplumda bireylerin “farklı yerlerde, farklı katılımcılarla, farklı otoriteler altında ve tümüyle rasyonel plan olmaksızın uyumaya, oynamaya ve çalışmaya” yöneldiklerini (5-6); oysa total kurumların “bu üç yaşam alanını” (uyuma, oynama ve çalışma, S.Ö.) ortak bir yaşam çatısı altında birleştirdiklerini savunur (6).

rasyonel örgüt şeması şehir kulüplerinin iç ilişkilerine hakimdir. Şehir kulüplerinin işleyişleri, bu mekanların içerisinde üretilen iç ilişkiler, hiyerarşik yapı ve kurallar yönetmeliklerde ayrıntılarıyla belirlenmiştir. Kamusal ve resmi kurumlardaki disiplinin teorisyenlerinden Goffman'ın belirttiği "total kurumlar" kadar olmasa bile, yine de üyelerinin kulüp içi ilişkilerini düzenleyen pek çok kurallar ayrıntılarıyla düzenlenmiştir. Yine Foucault'nun incelediği bir hapisane, hastane ve bunlara benzer kışla, manastır, fabrika⁴ kadar olmasa bile şehir kulüpleri –ve genel olarak kulüpler- yine de, kapalı kapılar ardında üretilen ilişkileri normlara bağlama ve normalleştirme bağlamında disiplin edici kurumlardır. Bauman'ın seçkin sınıfların dışında kalanların mekanlara giriş ve mekanları kullanabilmelerine getirilen sınırlılıklar bağlamında dile getirdiği "dışlama uygulamaları" (Bauman, 2004: 77) şehir kulüplerinde görülmektedir. Şehir kulübü yönetmelikleri ve pratikleri, Bauman'ın dışlama uygulamalarının "belirgin simgeleri ve araçları" arasında saydığı "para", "kontrol noktası", ve "uygun kıyafet"e (77) yer vermektedir.

Şehir kulüplerinin "yarı total" nitelikleri, bu mekanların yönetmeliklerini "edebi kamu" ve "siyasal kamu" kavramlarını dikkate alarak yapılacak bir okumadan da anlaşılabilir. Şehir kulüplerini kullananların kimlikleri ve buralarda siyaset üretimiyle ilgili herhangi bir söylemsel faaliyetin yasaklanması birlikte değerlendirildiğinde buraların birer siyasal kamu mekanları olamayacağı aşikardır. Bilindiği gibi siyasi kamunun doğabilmesi ve gelişebilmesi için siyasal iktidarın dışında ve ona karşıt fikir üretiminin serbest olabilmesi gerekir. Oysa şehir kulüpleri yönetici ve üyelerinin bizzat devlet aygıtının içinde yer almaları, buralarda devletten bağımsız ve ona karşıt bir siyasal söylem üreten özerk bir kamusal topluluğun oluşumuna izin veremez. Diğer yandan Cemiyetler Kanunu ve kulüplerin yönetmeliklerinde yer alan şehir kulüplerini kullananların kendi aralarında siyasal etkinlikler üretemeyeceklerine ilişkin yasaklar, aşikar olan bu durumu pekiştirir ve şehir kulübünün kesinlikle bir siyasal kamu mekanı olmasına imkan tanımaz. Dolayısıyla şehir kulüplerindeki toplulukları Habermas'ın anladığı anlamda "siyasal kamu" olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Ancak şehir kulüplerinin yönetmelikleri incelendiğinde siyasal kamu için belirtilen noktanın geçerli olmadığı, buraların "edebi kamu"nın oluşumuna ve gelişimine imkan sağladığı ileri sürülebilir. Bilindiği gibi "edebi kamu" Habermas'ın terminolojisinde Avrupa'da on sekizinci yüzyılda siyasal kamuyu önceleyen, kulüplerde, kahvehanelerde ve salonlarda bir araya gelen toplulukların edebi eserler okuması, okunanlar üzerinde tartışması ve sohbet yapması gibi fikir faaliyetlerini kapsayan bir kavramdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda benzer bir edebi kamu,

⁴ Michel Foucault da tıpkı Goffman gibi, hapisane, hastane, manastır, kışla gibi mekanlara odaklanmıştır (Foucault, 1980). Foucault, insanları, toplumsal çevreden koparıp hapseden bu tür kurumlara "hapisane tipi örgütler" adını verir. Hapishanelerde geliştirilmiş olan çok sayıda tekniğin, okul, işyerleri ve hatta ikamet edilen yerler gibi yaşamın diğer alanlarına da taşındığını düşünür (Giddens, 2005: 353). "Her okul, her manastır, her cezaevi, her fabrika, her kışla, disipline edici gücün bir üssü ve atölyesidir" (aktaran Bröckling, 2001: 39).

Ebuzziya Tevfik'in kiraathanelerin "altın çağı"nı yaşadığını belirttiği 1860-1870 döneminde (aktaran Georgeon, 1999: 77-78), okuma ve okunanlar üzerinde sohbetlerin birincil sırada geldiği "edebiyat kahveleri" (Georgeon, 1999: 73) veya kulüpleri andıran kiraathanelerde yaratılmıştı. Şehir kulüpleri yönetmeliklerine bakıldığında da buraların edebiyat içerikli sohbetler, okumalar ve tartışmaların yapıldığı bir edebi form, ya da Habermas'ın deyişiyle bir "edebi kamu" faaliyetinin yaşandığı/yaşanacağı bir mekan olabileceği ileri sürülebilir. Yönetmeliklerinde asıl kurulma amaçları, edebiyat –ve bilimsel- içerikli eserler okumak, bunlar üzerinde konuşmak ve tartışmak yazılı olduğu için şehir kulüpleri "edebi kamu" faaliyetlerinin oluşumuna ve gelişimine olanak sağlayan mekanlar olarak görünür; ama gerçekten öyle midir? Aşağıda bu sorunun yanıtı bulunmaya çalışılmaktadır.

ÜRETİLEN ETKİNLİKLER ÇERÇEVESİNDE ŞEHİR KULÜPLERİ

Önce de belirtildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda, içeriye girişin görece sınırlı olmasına rağmen aleniyetin yine de belirli bir ölçüde sağlandığı ve bazı özellikleri açısından kulüpleri andıran kiraathanelerin bir kısmında yüksek nitelikli siyasal sohbetlerin ve tartışmaların üretilebildiği söylenebilir. Ne var ki Enver Naci Gökşen'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin kurduğu ilk kulüpte yapılan en önemli etkinlikler arasında kumar oynamak başta gelmiştir (1943: 5). Koloğlu'nun *Cercle D'orient* ile ilgili ayrıntılı incelemesi bunun sadece ilk Türk kulübüyle sınırlı olmadığını imler. *Cercle D'orient* kulübünün esas gelirleri, üye aidatları yanı sıra iskambil ve bilardo oyunlardan sağlanmıştır (Koloğlu, 2005: 35). Kulüpteki eğlence konularının başında bilardo ve iskambil oyunları gelmektedir. Özellikle kumar niteliği taşıyan poker o kadar revaçtadır ki, onu "disiplin altında tutmak için bir komisyon kurulup yazılı kurallar" belirlenmiştir. Oyuncular arasındaki anlaşmazlıklar bu yazılı kurallara göre çözülmektedir (37). Poker partileri sabah dokuzlara sürebilmiştir (78). Kulüp üyelerinden bazıları iskambilli kumar, diğerleri eğlence olarak algılamaktadırlar (38). Ama kulüpte oyun ile birlikte kitap okuma ve tartışma etkinlikleri de üretilmektedir. 14 Aralık 1892 tarihli bir ifadede şöyle denilir: "Buraya sohbetin ve okumanın sakin yönlendiriciliğini aramak için gelenlerle, burada iskambil oyunlarının daha iğneleyici heyecanını bulanlar, birlikte olmaktan mutlu olmuşlardır" (39). Ne var ki üretilen sohbet ve okuma etkinliklerinin siyasetle ilgili olmaması ilke olarak baştan kabul edilmiştir, siyaset sadece kulübün içine münhasır kalmak üzere "dikkatlerden uzak baş başa yapılan görüşmeler ve Okuma Salonu'ndaki yayınların izlenmesiyle" yürütülmüştür (41). Dolayısıyla bu kulüp, yönetmeliklerinde rasyonel bir eylem olarak bilimsel ve edebi içerikli sohbet etme ve okuma yapma ile duyguları açığa çıkarıcı bir eylem olarak oyun oynama arasında bir denge kurmaya çalışmakta, ama kulüp içerisinde gerçek anlamda asıl üretilen etkinlik oyun oynama olmaktadır. Sohbet ve okuma esas olarak siyasetle ilgili olmayıp, edebi içerikli olduğu için kulüpteki topluluk siyasi kamuyu değil, -kısmen de- olsa edebi kamuyu oluşturur.

Cumhuriyet dönemindeki şehir kulüpleri aynı şekilde edebi kamunun oluşumuna olanak vermekte midir? Yönetmeliklerine bakıldığında teorik olarak bu soruya olumlu yanıt vermek imkanı olsa bile, 1930'ların basınına yansıyan (Baltacıoğlu, 1936: 3; Talu, 1936; *Akşam*, 4.1.1932; 5.1.1932; "Bu Oyunlar Eğlence midir, Yoksa Kumar mı?", 1935: 1) ve özellikle II. Dünya Savaşı'nın belirli bir evresinde iktidar içi yazışmalara da konu olan şikayet ve gözlemler, buraların "edebi kamu"yla pek ilgili olmadıklarını gösterir. Yönetmeliklerine bakıldığında edebi ve bilimsel içerikli okuma, sohbet ve tartışma etkinliklerini üreten merkezler oldukları düşünülebilecek şehir kulüpleri, asıl olarak kumar oynama ve içki içme faaliyetlerinin ortamıdır. CHP'ye gönderilen bazı şikayet mektupları, kitap okuma, tartışma ve fikrî sohbet üretimi amaçlı kuruldukları gerek talimatlarında gerekse açılışları sırasında vurgulanan kulüplerin çok geçmeden kumarın ve içkinin üretim merkezi haline geldikleri yönündedir (BCA, 490 01/847 352.1; 490..1.0./824.261.1). Hatta Gökşen'e göre şehir kulüplerinin gerçek amacı "şehrin ileri gelenlerinin rahat rahat kumar oynamalarını sağlamak"tır. Ona göre kulüpler, Cemiyetler Kanunu'nda geçen "k[u]lübün maksat ve gayesi memlekette ilmi ve içtimai bir varlık vücuda getirmekten ibarettir" maddesini talimatlarına koymakta ama uygulamamaktadırlar. Gerçek, talimatta yazıldığından çok farklıdır. Ona göre şehir kulüplerinin kahvehanelerden farkı yoktur: "Kahvelerde olduğu gibi bir iki gazete bulundururlar. O kadar! Kütüphane, musiki aletleri, tenis oyunlarını hepsi lafı güzaftır. Yalnız ve yalnız oyun kağıtlarının çeşitleri vardır. Bir kahveden farklı olmayan, bol bol kumar oynanan, sık sık kavgalar çıkan bu müesseselerin hikmeti nedir?" (Gökşen, 1943: 5).

Kulüplerde gerek oyun sırasında gerekse oyun dışındaki sohbetin işleyişi ve özellikleri hakkında Reşat Nuri Güntekin'in 1930'lardaki Anadolu gözlemleri bir parça fikir sahibi olmaya katkı sağlayabilir. Güntekin, "yüksek sosyete" arasında tanık olduğunu belirttiği bir gözlemini anlattığı yazısında oyun başlamadan on beş-yirmi dakika kadar süren ve alaylı bir dille "istifadeli sohbetler ve münakaşalar faslı" olarak nitelediği konuları ve kulüp içindeki iletişimi şöyle betimler: "Evvla günün mühim vak'asından, hastahanedeki inhisar müdürünün karısına yapılan apandisit ameliyatından bahsedildi ve şehirde –sosyemize şeref veren bir serbest doktor müstesna- doktor bulunmadığına karar verildi. Sonra mekteplerin vaziyeti konuşuldu ve muallimlerin çocuklara yahut babalarına garez oldukları için daima fena numara verdikleri neticesine ittifak hasıl oldu. Nihayet hafif ve neşeli bahislere geçilerek bir kılıbık ve kazak münakaşası yapıldı. Erkekler birbirlerine takıldılar, kadınlar haykırıştılar ve bu bahis de böylece nihayet erdi" (Güntekin, t.y.: 280). Pokerin başlamasıyla birlikte sohbetler Güntekin'in "mesleki ve teknik" veya "oyun terimleri" olarak nitelediği içeriğe bürünür, bütün sohbet ve eylemler sadece oyun üzerine odaklaşır (282). Yazar "sosyetenin" kendi aralarındaki bu toplantıları sırasında gördüğü manzara karşısında, sağlıklı ve verimli toplumsallaşmaktan şikayet eden sıradan insana şu öğüdü verir: "Kahvenin kıymetini bil" (Güntekin, t.y.: 284).

Güntekin'in bu gözlemi, oyun oynama etkinliğinin edebi nitelikli bir sohbete ve fikir faaliyetine katkısı olmadığını gösterir. Dolayısıyla şehir kulüplerinde bir araya gelenlerin edebi nitelikli kamusal topluluklar dahi oluşturamadıkları, buralarda sadece çalışma saatleri dışındaki rahatlatma ve eğlence ihtiyaçlarını oyun gibi etkinliklerle karşıladıkları anlaşılıyor.

SİYASAL İKTİDAR- ŞEHİR KULÜPLERİ İLİŞKİLERİ

1950'ye kadar siyasal iktidar ile şehir kulüpleri arasındaki ilişkiler, siyasal iktidarın kulüplere yönelik politikaları değerlendirildiğinde beş dönemde incelenebilir: a) hoşgörü dönemi (1942'ye kadar), b) yasaklara hazırlık dönemi (1942-1943), c) kapatmalar ve yasaklamalar dönemi (1944-1945), ç) CHP-Demokrat Parti arası çekişme dönemi (1946-1950), d) şehir kulüplerine yönelik mücadelenin bitişi (1950).

a) Hoşgörü Dönemi: Siyasal iktidar bu dönemde kulüplere genel olarak hoşgörüyle yaklaşır, bu yaklaşımını kulüplerden vergi almamak gibi pratiklere yansıtır. Örneğin en eski kulüplerden birisi olan *Cercle D'Orient*, belediye ile anlaşma yapıp lokalinin "özel ev" statüsü olarak tanınması sayesinde vergiden kurtulur (Koloğlu, 2005: 108). Bu, 1930 yılında genel bir kural haline gelir. Basına yansıyan bir haberde "Halkın temiz bir şekilde vakit geçirmeleri için açılan kulüplerden vergi alınmaması, yalnız bunların büfelerinden hususi istihlak vergisi istenilmesi için emir verilmiştir" denilmektedir (*Son Posta*, 28.7.1930).

Ama siyasal iktidarın bu bakışı, dönemin basınında aynı derece karşılığını bulmaz, şehir kulüplerindeki kumar etkinlikleri ve bu mekanların Halkevlerine karşı olan doğaları az da olsa birkaç şikayet yazısına konu olur. Örneğin *Akşam* gazetesinin "Dikkatler" köşesinde "Biraz İnsaf!" başlıklı bir yazıda yılbaşı gecesi, zabitanın küçük kahvelerde kumar oynandığı gerekçesiyle giriştiği operasyonlar ve yaptığı tutuklamalar eleştirilir (*Akşam*, 4.1.1932). Buna karşın Beyoğlu'ndaki büyük kumarhanelere dönüşen kulüpler aynı denetimlere uğramamaktadır: "Sefil bir kahvehane odasında, hiç şüphesiz fakir bir oyunu oynarken cürmü meşhut halinde yakalanan bu biçarelerle birlikte, yılbaşı gecesi, baştan başa muazzam ve adeta aleni bir kumarhaneye dönen Beyoğlu'nda, acaba, kaç yüz kumarbaz yakalandı diye düşündük!" (*Akşam*, 5.1.1932). 1935 yılında *Yarım Ay'a* yansıyan imzasız bir yazıda ise kahvehanelerde kumar oynandığı gerekçesiyle yapılan baskınların şehir kulüplerine karşı yapılmaması eleştirilere uğrar ("Bu Oyunlar Eğlence midir, Yoksa Kumar mı?", 1935: 1).

Bu dönemde İsmail Hakkı Baltacıoğlu şehir kulüpleri ile Halkevlerini sınıfsal temelde birbirlerine karşı mekanlar olarak kurgular. Baltacıoğlu bu karşıtlık ilişkisinde Halkevlerinin yanında yer alır. Ona göre şehir kulüpleri belli bir sınıfın malıyken, Halkevleri tüm sınıflar tarafından serbestçe kullanılabilir. Bu, Halkevlerinin şehir kulüplerine karşı en önemli üstünlüğüdür. Halkevleri, hem

sıradan insanları, hem gençleri hem de “münevverleri” bir araya getirecek ideal bir toplantı mekanlarıdır (Baltacıoğlu, 1936: 3).

b) Yasaklara Hazırlık Dönemi (1942-1943): İnceleyebildiğim kadarıyla şehir kulüpleri 1942 yılında ilk kez resmi düzeyde bir şikayet konusu olmaya başlar. Siyasal iktidar, CHP binası içerisinde yer alan Aydın Şehir Kulübü'nde üretilen kumar oynama ve içki içme faaliyetleri dolayısıyla halktan kulüp aleyhine gelen eleştirileri partiden öteleyebilmek için, kulüp yöneticilerinden burasını binadan taşımalarını talep etmiştir. Her ne kadar şehir kulübü yetkilileri bu talebe uzun süre direnebilse de sonuçta siyasal iktidarın isteğine boyun eğilmiş, kulübün CHP binasındaki varlığı sona ermiştir (BCA, 490..1.0./824.261.1). Ne var ki bu münferit örnekte kulübün kapatılmasına yönelik herhangi bir hükümet veya vilayet kararı bulunmadığını belirtmek gerekir. Siyasal iktidarın bu kulübün CHP binasından atıldığı sıralarda kulüplere yönelik politikası henüz açık ve net değildir.

Ama aynı yılın Ağustos ayına geldiğinde bütün şehir kulüplerine yönelik yasaklayıcı politikaların tohumlarının giderek atıldığı görülür. İlk adımda, parti teşkilatları ve bölge müfettişleri şehir kulüpleri ile ilgili şikayetleri CHP Genel Sekreterliği'ne bildirmişlerdir. Buna göre daha önce sadece Baltacıoğlu'nun yazısına konu olan şehir kulüplerinin sınıfsallığı üstü örtük de olsa vurgulanır ve asıl toplantı mekanlarınının Halkevleri ve 1939'da kurulan Halk Odaları oldukları belirtilir:

Memurlar evi, Memurlar kulübü, Şehir kulübü" adlarıyla toplantı yerleri kurulmaktadır. Oltu, Aşkale, Gebze gibi nüfusu pek az olan kaza merkezlerinde bile kurulmakta olan bu toplantı yerlerinin muhitteki zararları hakkında Bölge müfettişlerimizden hayli malumat almaktayız.

Münevverleri esasen mahdut ve memurlarda ibaret olan bu dar yerlerde Halkevi ve Odası gibi kurumlar dururken bunların yanibaşında halk içinde kaynaşmaktan alıkoyacak toplantı yerlerini her bakımdan faydalı olmaktan ziyade zararlı görmekteyiz (BCA, 490 01/847 352.1).

Şehir kulüplerinin faaliyetlerine yönelik bu eleştirilere rağmen yazıda buraların kapatılmasına yönelik herhangi bir ibareye yer verilmez, sadece dönemin İçişleri Bakanı Recep Peker'den “İlgililerin dikkatini” çekmesi istenilir.

Bu dönemde siyasal iktidarın resmi gündemine taşınan Halkevleri-şehir kulüpleri karşıtlığının basında daha yoğun işlendiği görülmektedir. Örneğin *Yeni Adam*'daki imzasız bir yazıda, gençliğin toplanması gereken mekanların kulüpler yerine Halkevleri olması gerektiği belirtilir. Hem “milli hem de modern” olan

Halkevleri dururken gençlerin toplumsallaşabilecekleri başka kurumlara gerek yoktur (“Gençler İçin Kulüpler Açmak”, 1943: 11). Aynısını Gökşen de dile getirir: Halkevleri varken şehir kulüplerine gerek yoktur. Asıl “ilmi ve içtimai” kurumlar Halkevleridir. Üstelik Halkevlerine girmek için aidat ödemek gereksizdir. Gökşen, “bu kulüpleri dolduran okumuş insanlar niçin” Halkevleriyle ilgilenmezler sorusunu sormaktadır (Gökşen, 1943: 5).

c) Yasaklamalar ve Kapatmalar Dönemi (1944-1945): Bu dönemin belirgin iki özelliği önceki dönemlerdeki şikayetlerin artması ve siyasal iktidarın kulüplere yönelik politikasında kapatma dahil çeşitli politikalar geliştirmeye ve bunları kısmen de olsa hayata geçirmeye çalışmasıdır.

Bu dönemdeki şikayetlerin özelliklerinden birisi şehir kulüplerinde üretilen ilişkilere yönelik halkın beslediği olumsuz tutumların, gerek siyasal iktidarın kendi içindeki yazışmalarında gerekse hükümete gönderilen dilekçelerde altı çizilecek bir unsur haline gelmesidir. Örneğin Çine Şehir Kulübü’yle ilgili bir şikayet mektubunda halkın, şehir kulübünü kullananlara ve onların kulüpte ürettikleri olumsuz faaliyetlere yönelik nasıl bir düşünceye sahip oldukları çarpıcı şekilde vurgulanmaktadır:

Kumar hakkında verilen yasak emrine riayet etmeye çalışan gayri münevver halk tabakasında, gözleri önünde oynanan bu kumar memurlar aleyhine bir duygu, adeta bir nefret hissi uyandırmaktadır. Kumar yüzünden mahkemeye çağrılan bir suçlu heyeti hakimeye, “biz bari gizli oynuyoruz; sizinkini cümle alem biliyor. Bir de bu yüzden suçlu diye mahkemeye çağırıyoruz. Hani bahsedip durduğunuz müsavat (eşitlik)” diye hitap etmiştir (BCA, 490 01/847 352 1).

Aynısı CHP tarafından Atatürk’ün ölüm yıldönümü dolayısıyla uygulanan program gereğince getirilen geçici bir oyun yasağına şehir kulübünün uymaması dolayısıyla da yaşanmıştır. Bütün kahvehanelerdeki müdavimler getirilen oyun yasağına uymalarına karşın, saat dokuz buçukta kulüpte oyun oynandığı görülmüş, bu durum “halk arasında müthiş bir dedikodu”ya ve “nefret”e neden olmuştur (BCA, 490 01/847 352 1).

Şikayetlerde en çok dikkati çeken unsurlardan bir diğeri, daha önceki dönemlerde eleştirilere konu olan *kumara* bu dönemde *içkinin* de katılmasıdır. Ardahan Şehir Kulübü’nün faaliyetleri nedeniyle hazırlanan bir rapordaki şu ifadeler bütün şehir kulüplerinin içinde buldukları bu durumu özetleyecek gibidir: “Birçok kaza ve vilayetlerimizde olduğu gibi Ardahan şehir kulübü de bir kumarhane ve meyhane halini almıştır,” şehir kulüpleri “içtimai hastalıkların” kaynakları haline gelmiştir (BCA, 490 01/847 352 1).

Gerçekte bir başka açıdan bakıldığında içkinin tıpkı kahve gibi, bir kamusal veya özel mekan içerisinde üretilen sohbetler ve ahbaplık ilişkilerinin gelişiminde olumlu anlamda etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim Habermas'ın da vurguladığı gibi on sekizinci yüzyıldan başlayarak devlet ve toplum arasında bir fikir, sohbet ve okuma faaliyetinin alanı olarak ortaya çıkan kamusal alanın on dokuzuncu yüzyılın ortalarından başlayarak bu özelliğini kaybetmesinde içkinin yasaklanmasının da etkisi olmuştur (Habermas, 2005: 284). Osmanlı İmparatorluğu'nda kahvenin "şarapsız meyhane" olan kahvehanelerdeki sohbetlerin derinleşmesi ve daha ahbapça hale gelmesinde yaptığı etkinin (Hattox, 1996) bir benzerini Avrupa'da meyhaneler ve kulüplerde tüketilen alkollü içecekler sağlamaktaydı.

Bu açıdan düşünüldüğünde şehir kulüplerinde tüketilen içkiyle buralarda üretilen fikir üretimi faaliyetleri ve toplumsallaşma arasındaki ilişki belki daha derin ve kanımca sözlü tarihi de içine alan kapsamlı araştırmalara konu alabilir. Buna karşın Batı'daki kulüp ve meyhanelerde tüketilen ve Habermas'ın siyasi ve edebi kamunun ortaya çıkışında yararlı olduğuna inandığı alkollü içkilerin, Cumhuriyetin ilk yıllarının şehir kulüplerinde benzer bir işleve sahip olduklarını ileri sürmek en azından teorik olarak pek mümkün görünmemektedir, çünkü içkinin, ancak var olan veya var olabilme potansiyeli bulunan edebi veya siyasi nitelikli kamusal toplulukların inşasına veya gelişimine katkı sağlayacağı açıktır. Şehir kulüplerinin ise zaten "edebi" ve "siyasi kamu" faaliyetleriyle ilgileri olmadığına göre içki, ancak buraları kullananların boş zamanlarını veya oyun faaliyetlerini daha eğlenceli hale getirmek için tüketilen bir nesne olacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal iktidarın içkiye yönelik politikaları belirli kritik dönemlerde ve kendi kamusallığını dışarıya teşhir eden mekanlarında yasaklama yönlü olabilmiştir. Ulusal Mücadele dönemindeki içki yasağı 1924'te kaldırılmasına (Yalman, 1997) rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında alkollü içkilere karşı, yasaklama dahil, bazı kararların alınması ve bunların hayata geçirilmesi pratikleri devam edebilmiştir. Örneğin SCF döneminde (8 Ağustos-12 Kasım 1930) Parti (CHF) ve Türk Ocakları binalarında rakı tüketiminin yasaklanmasına yönelik bir genelge çıkarılmıştır. Genelgeye göre rakı içmek parti ilkelerine asla aykırı değildir, ne var ki bunun topluma önderlik yapan Parti ve Türk Ocakları'na ait mekanlarda ve buraları "meyhane" ortamına dönüştürecek bir tarzda tüketilmesi kesinlikle önlenmelidir. Üstelik SCF ve CHF arasında rekabetin yaşandığı içinde bulunulan konjonktür durumun hassasiyetini artırmaktadır, böyle bir etkinlik CHF'nin halk katındaki itibarını zedeleyecektir (BCA, 490 01/1.4..7.). Yine bir başka olağanüstü dönem olan II. Dünya Savaşı sırasında, içki içme özellikle savaş sonuna doğru üzerinde en çok konuşulan ve siyasal iktidarın denetim altına almaya ve yasaklamaya çalıştığı bir etkinlik olmuştur. İçki, bu dönemde görünürde ahlaki, ancak daha yakından bakıldığında siyasetle ilişkili iki neden dolayısıyla bazı illerde sadece yasaklanmakla kalmamış, bazı içkili meyhaneler de kapatılmıştır. Böyle bir politikanın nedenlerden

birisi savaşta başarısız olan devletlerde meyhane sayılarının fazlalığı ve aşırı içki tüketimi olarak ileri sürülmüştür. İkincisi savaş sırasındaki ortamdaki yararlanarak zenginleşen “hacıağaların” kazançlarını içki alemlerinde ve içkili mekanlarında tükettikleri ve böylece hem kendi bedensel ve zihinsel sağlıklarına hem de ulusal ekonomiye zarar verdikleri yönündedir (ayrıntılı tartışma için bkz. Öztürk, 2006a: 343-351).

İçki tüketimi babında olmak üzere şehir kulüpleri II. Dünya Savaşı'nın bu olağanüstü konjonktüründe, eleştirilerin ve müdahalelerin nesnelere olmaya başlamıştır. Dolayısıyla siyasal iktidarın şehir kulüpleri –ve diğer mekanlarda tüketilen içkiye karşı mücadele yürütmesinin kamusal alanlardaki toplumsallaşmayı ve fikir üretimini önlemek gibi bir amacı yoktur. Diğer yandan şehir kulüplerinde “edebi” veya “siyasi” nitelikli bir kamusal faaliyet bulunmadığına göre siyasal iktidarın buralarda tüketilen içkiye karşı yürüttüğü mücadelenin kamusal alanların daraltılması anlamında –böyle bir amacın olduğu varsayılrsa bile- bir etkisi olmasa gerekir.

II. Dünya Savaşı'nın belirtilen bu koşullarının da etkisiyle siyasal iktidar, ilk kez bu dönemde, kulüplerdeki içki tüketimi ve kağıt oynama faaliyetlerini yasaklar. Henüz 1944'ün ilk ayında kulüpler aleyhine valiliklere yapılan şikayetler üzerine ilgililerin “tahkikata giriştikleri”ne ilişkin bir haberin (*Son Posta*, 27.1.1944) basına yansımından tam iki ay sonra ilk yasaklayıcı kararlardan birisi alınır: Biga Şehir Kulübü'nde içki içme ve kağıt oynama yasaklanır (*Son Posta*, 27.3.1944). Aynı yıl içerisinde kulüplere yönelik *kapatma* uygulamaları da görülmeye başlar. İlk kapatılan kulüplerden birisi Ardahan Şehir Kulübü'dür. Kapatılma kararı, Ardahan Merkez İlkokulu öğretmeni Mustafa Öncül'ün CHP'ye gönderdiği ve şehir kulüplerine yönelik olarak daha önceki dönemlerde gündeme getirilen bilindik şikayetlerle - Halkevlerine rakiplik ve üretilen olumsuz etkinliklere dair eleştiriler- dolu mektubu üzerine, CHP'nin başlattığı soruşturmanın sonrasında gelmiştir (BCA, 490 01/847 352 1).

Ne var ki Biga ve Ardahan örnekleri siyasal iktidarın şehir kulüplerine karşı nasıl bir politika belirlediği sorusunu tam yanıtlamaz: Şehir kulüplerinde görülen olumsuzlukları önlemenin yöntemi tam olarak nasıl olacaktır? Kapatmayla mı? Kısıtlamayla mı? Ya da duruma göre her ikisini mi birden içerecektir? Ya da bu kapatma/kısıtlama tedbirlerini siyasi otoritenin hangi birimi üstlenecektir?

Bu soruların yanıtları aynı yıl içerisinde düzenlenen müfettişler toplantısında kısmen belli olur. İlk önlem, kumar ve içkinin bu mekanlarda yaygınlaşmasını önlemek için Dahiliye Vekaleti'nin idare emirlerine yetki vermesidir. İkinci önlem ise şehir kulüplerinde üretilecek olumsuz etkinliklere yönelik uyarı niteliğinde parti teşkilatlarına bir genelge gönderilmesidir (BCA, 490 01/847 352 1). Nitekim şehir kulüplerinin olumsuzluklarını önlemeye yönelik genelge çok geçmeden yayımlanır (14 Ağustos 1944). Ancak genelge müfettişler toplantısında ortaya konulan görüşleri yinelemekten öteye gitmez. Başka deyişe, olumsuz faaliyetlerde buldukları

belirtilen şehir kulüplerinin kapatılıp kapatılmayacağı, mal varlıklarının Partiye aktarılıp aktarılmayacağı veya yasakların sadece kumar oynama, içki içme gibi faaliyetleri kısıtlamaktan mı ibaret kalıp kalmayacağı hususları belirsizdir. Buna karşın genelgede şehir kulüplerinin zararlı görülen faaliyetleriyle ilgili olarak “yıkıcı hareket” ibaresi kullanılması dikkati çekmektedir (BCA, 490 01/847 352 1).

Ne var ki bu genelgede belirtilen önlemler yetersiz veya etkisiz kalmış olacak ki Dahiliye Vekaleti aynı yılın son ayında ikinci bir genelge yayımlar. Bu genelgede şehir kulüplerine yönelik beş eleştiri getirir. Bunlardan ilki, kulüplerin Halkevleri aleyhine oluşturuldukları ve geliştikleridir. İkincisi, kulüplerin, “diğer umuma açık yerlerden fazla bir takım müsaadelere mazhar kılınmaları”dır. Üçüncü eleştiri, kulüplerin, bu ayrıcalıklar nedeniyle, birer “işret ve kumar merkezleri” haline gelmeleridir. Kulüplere karşı yöneltilen dördüncü eleştiri, buraların halk ile memur ve aydın arasında kaynaşma sağlayamamalarıdır. Beşinci eleştiri, şehir kulüplerinin Halkevleri ve Halkodalarına gösterilmesi gereken ilgi ve devamı önlediğidir (Öztürk, 2006a: 240; BCA, 490 01/847.352.1). Bu genelgede de kulüplerin kapatılmasına yönelik bir ifade yoktur. Kulüplerde üretilen olumsuz ilişkileri önlemek için, genelgede iki yol önerilmektedir. Bunlardan birincisi, içki tüketimini ve kumar oynamayı teşvik edecek kulüp faaliyetlerinin *sınırlanmasıdır*. İkincisi ise, “halka ve bilhassa gençliğe örnek olacak durum ve mevkide bulunan memurlar”ın ilgilerinin Halkevleri ve Halk Odalarına çekilmesidir. Böylece “halk” ve “gençliğin”, Halkevleri ve Halk Odalarının “kültür” hizmetlerinden yararlanabilecekleri ileri sürülür (BCA, 490 01/847.352.1)⁵. Ama halkın ve memurların ilgilerinin Halkevleri ve Halk Odalarına nasıl çekileceğinin yanıtına genelgede yer verilmez. Gelgelelim tam da bu yılda başlatılan ve 1945 ortalarına temposu artırılan, içinde Ankara Halkevi’nin olduğu bazı Halkevlerinin bu mekanların kendi salonlarındaki –ve yanı sıra kahvehaneler ile hanlardaki- Karagöz ve sinema gösterimi, sesli gazete, kitap

⁵ İkinci genelgeyle ilgili basında haberlere ve yorumlara yer verilmiştir. Örneğin *Son Posta*’da genelgeyle ilgili haberde özetle şöyle denilir: Genelgeye göre, pek çok şehirde kurulmuş olan “şehir ve memur” kulüplerinin “birer içki ve kağıt oyunları yuvası haline geldiği(ne)” dikkat çekilmiştir. Dahiliye Vekaleti, bu konuda tüm illere gönderdiği tamimde, konuya dikkat edilmesini ve kulüplerde içkinin, oyunun “*tahdidini*” (sınırlanmasını) istemiştir. Vekalet, özellikle memurların gençliğe örnek olacak bir şekilde hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir (*Son Posta*, 8.1.1945). Genelgeyle ilgili görüşlerini açıklayan Nusret Safa Coşkun ise “Kulüpte İçki, Kumar ve Dedikodu” başlıklı yazısında şunları belirtir:

“İçeride ne yapılır, ne edilir, kimse bilmez, bu müphemiyet de dedikodu doğurur. Vekaletin tamiminde işaret ettiği gibi, kumar ve içki almış yürümüştür. Bu vaziyette kulüpler, bir aile yuvası olmaktan çıkar, ahlak sükutunda rol oynayan, muhiti birbirine katan, içtimai teşevvüslere meydana veren kötü bir teşkilat haline gelir. Ben, birçok kaza ve vilayetlerde Halkevlerinin kapısı açılmazken, kulüplerde vur patlasın, çal oynasın, kıyamet koptuğunu, yine bir kısım vilayetlerde bu kulüplerin aristokrat bir muhit haline inkılap ettiğini (dönüştüğünü), vazifeleri halkla kaynaşmak, halkı kaynaştırmak olanların kendi alemlerine daldıklarını gördüm.

Şehir kulüpleri, muhitlerine umumi bir şekilde hareket ve renk verdikleri zaman en lüzumlu ve en faydalı birer mahfeldirler. Fakat, içki, kumar, dedikodu yuvası haline geldikleri zaman da her bakımdan muzır bir muhit olurlar. Vekalet bu ikincilere “paydos!” demiştir. Birincilerini yaratmaya çalışalım” (Coşkun, 1945).

okuma kampanyaları ve halk aşıklarından yararlanma etkinlikleri bunun yanıtını verir gibidir (Öztürk, 2006a: 234-240). Bu çabalar dolayısıyla 1944-1945 dönemi Halkevleri için “Yeniden Atılım Dönemi” olarak adlandırılabilir (Öztürk, 2006a: 234).

Sonuçta bu döneme, hükümetin şehir kulüplerine yönelik, bir ucunda buraları *kapatma*, diğer ucunda kapatma yerine sadece buralarda üretilen olumsuz etkinlikleri *yasaklama* veya en azından *sınırlama* biçiminde rakkas gibi gidip gelen bir politika arayışı damgasını vurmuştur. Bu arayışta hükümet kendisine gelen şehir kulüpleriyle ilgili şikayetleri genellikle gündemine almış, bunları çözmek için uğraşmıştır. Bununla birlikte kulüplerle ilgili şikayetlere yönelik hükümetin başlattığı soruşturmaların her zaman şikayeti yapanın istediği doğrultuda gelişmediğini de imlemek gerekir. Örneğin Manyas Şehir Kulübü'nün etkinliklerine yönelik hükümete gönderilen bir şikayet mektubu üzerine başlatılan soruşturma sonucunda, bu kulübün şikayet mektubunda ileri sürüldüğü gibi Halk Odası'nın faaliyetlerine engel olacak bir etkinlik üretmediği ileri sürülmüştür (BCA, 490 01/847.352.1).

Ama her ne kadar iktidarın yayımlamış olduğu genelgelere yansımaya bile şehir kulüplerine yönelik kapatma uygulamalarına da başvurulmaktan çekinilmez. 1944'te Ardahan Şehir Kulübü'nün kapatılmasından sonra iktidara yansıyan şehir kulüpleri aleyhindeki söylemler üzerine kapatılan kulüplerden bir diğeri Ordu Şehir Kulübü olur. Ordu CHP İdare Heyeti 13 Mart 1945 tarihinde "içki alışkanlığını" yaydığı gerekçesiyle bu kulübü kapatır (BCA, 490 01/847 352 1).

Bu noktada bir soruyu yanıtlamak gerekir: Acaba bütün kulüpler, bu kapatmalara karşı pasif mi kalmıştır? Buraları kullananların yüksek nitelikli sınıfsal aidiyetleri dikkate alındığında varsayımsal olarak bu mümkün müdür? Max Weber, toplumun toplumsal anlaşmalar kadar çatışmalardan da oluştuğunu belirtir. Weber'e göre mücadele temel bir toplumsal ilişkidir. “Bir düelloda her düelloğunun hareketi ötekinin hareketine yönelir. Davranışların karşılıklı yönelmesi, bu durumda, uyuşma durumundan daha da gereklidir, çünkü söz konusu olan düelloocuların yaşamıdır”. Mücadelenin toplumsal ilişkisi, bir tarafın karşı koymasına rağmen diğer tarafın isteklerini kabul ettirme isteğiyle tanımlanır. Eğer fiziki güç kullanımını gerektirmezse, mücadele “rekabet” adını alır (Aron, 2006: 505). Weber'in izini sürerek, aşağıda sıralanacak örnekler, özellikle 1945-1950 döneminde kulüplerle siyasal iktidar arasında bir mücadele yaşandığını gösterir. Bu dönemde siyasal iktidar, kulüpleri rakip güç odakları görmeye ve bu mekanlara yönelik müdahalelerde bulunmaya başlarken; kulüplerin üyeleri ve yöneticileri siyasal iktidarın bu girişimlerine karşı, tıpkı Weber'in düello örneğinde vurguladığı gibi mücadele sergilemişlerdir.

Kulüp kapatmaya dair siyasal iktidar ile kulüpler arasında yaşanan mücadelelerden ilki Urfa Şehir Kulübü bağlamında 1945 ortalarında yaşanmıştır (BCA, 490 01/847 352 1). Gelişme, CHP Urfa İl İdare Kurulu Başkanı'nın CHP

Genel Sekreterliği'ne gönderdiği şehir kulüpleriyle ilgili daha önce belirttiğimiz benzer şikayetlerin dile getirildiği bir mektup ile başlar.⁶ Yeni olarak dile getirilen iki husustan birisi kulübün müdavimlerinin “mevki” ve “nüfuzları” nedeniyle “hükümet takibatından da azade kalma”larıdır. Valilik ve mahkeme şehir kulübünün halka olumsuz örnek olacak bu faaliyetlerine kayıtsızdır. Bir başka önemli husus, şehir içerisindeki bir çok ebeveynin kulüp faaliyetlerinin gençlere kötü örnek olduğunu gerekçe göstererek burasının kapatılması için CHP Urfa İl İdare Kurulu'na şikayet dilekçeleri göndermeleridir.

Bu gelişmeler karşısında şehir kulübü pasif bir tutum mu sergilemiştir? Şikayetlerle birlikte hükümetin kulüplere dair genelge yayımlaması, kulübün yetkililerini burasının kapatılmasını önlemeye yönelik geçici bir önlem almaya iter. Kumar, acele olarak kulüp faaliyetlerinden çıkarılır. Dolayısıyla kulüp yönetimi, gelişmelere göre bir mücadele veya Weber'in deyimiyle bir “düello” stratejisi belirlemektedir.

Aynı stratejinin karşıt anlamdaki benzeri, siyasal iktidar katında da geçerlidir. İktidar içi yazışmalarda kulübe karşı siyasal iktidarın geliştirmesi gereken mücadele yönteminin altı çizilir: Kapatma ve kulübün binası ve mal varlığının Partiye devri. İstek kulüp başkanlığına bir tezkereyle bildirilir. Kulüp başkanı olan Rıfat Toros ise bu tezkereye, kulübün faaliyetlerinin halkın Halkevlerine gitmelerine engel olmadığı, kulübün yazlık bahçesinin halkın kullanımına da açık olduğu, kulüpte kumar oynanmadığı ve uygun bir bina bulununcaya kadar “kulübün lağvedilemeyeceği” vurgularını taşıyan bir mektupla yanıt verir. Bu yanıt siyasal iktidarın kulübü kapatmasına engel olmaz. Kulüp, “nizamnamesine göre kulüp işlerine ait ilan(ın), vaktinde mahalli gazetelere verilmemesi” gibi bir gerekçe gösterilerek kapatılır ve ardından valiliğe kulüp binasının Partiye tahsisini isteyen tezkere gönderilir. Kulübün kapatılması üzerine kulüp üyeleri yine boş durmaz. İktidar içi yazışmalardan anlaşıldığına göre “kulübün kapanmasından menfaatleri zarar gören bazı kimseler” valiyi kendi lehlerine çekerler. Vali, kulüp üyelerine burasının yakın zamanda açılacağını belirtir. Bu noktada, konunun önemi, Parti il başkanı Osman Agan tarafından şöyle belirtilir: “...bu gün bu iş, *partimiz için artık bir onur ve haysiyet meselesi haline almış bulunuyor.*”⁷ Agan, bu noktayı ilerleyen satırlarda biraz daha açarak şunu belirtmiştir:

Yukarıda da arzedildiği gibi beş gündenberi kulüp hükümetçe resmen kapatılmış bulunmaktadır. Fakat herhangi bir tesir ve mülahaza ile bu kulüp tekrar açılırsa bu sefer eskisinden daha fazla bu hallerin devam edeceğini ve ayrıca Partimizin bu

⁶ Şikayette dile getirilen görüşler daha önceki yıllarda dile getirilenler benzerdir: Yaklaşık 130 kişiden “binlerce lira para toplanmak suretiyle sözde, münevver zümrenin fikri istirahati ve nezih bir şekilde hoşça vakit geçirmeleri için açılan” şehir kulübü çok geçmeden kumar ve içkinin merkezi haline gelmiştir. Şehir kulübünün müdavimleri “Halkevine katiyen” uğramamaktadırlar.

⁷ Vurgu bana ait.

meselede otorite ve prestijinin büyük mikyasta bahis mevzuu olacağını arz etmeme müsaadelerinizi istirham edeceğim.

Arşivlerde, kulübün tekrar açılıp açılmadığı konusunda bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak bir kulübün kapatılmasına girilmesi durumunda, yönetimin nasıl bir mücadeleyle karşılaşacağını göstermesi açısından bu gelişme önemlidir.

ç) CHP-Demokrat Parti Arası Çekişme Dönemi (1946-1949): Urfa Şehir Kulübü örneğindeki mücadelenin benzeri bu dönemde de devam eder⁸, şehir kulüplerine yönelik önceki yıllarda dile getirilen şikayetler ve kapatma dahil değişik yasaklayıcı/kısıtlayıcı uygulamalar bu dönemde de gözüktür (BCA, 490 01/847 352 1). Memurların, öğretmenlerin ve yüksek düzeyli bürokratların zamanlarının çoğunu şehir kulüplerinde geçirmeleri yüzünden, şehirler içerisindeki yurttaşların ve kasabalara bürokratik sorunları halletmek üzere gelen köylülerin işlerinin aksadığı, kulüplerde üretilen olumsuz etkinliklerin halk arasında dedikoduya yol açtığı ve halkı partiden soğuttuğu belirtilir (BCA, 490 01/847 352 1).

Ancak bu dönemde iki yeni gelişmeyle de karşılaşılır. Bunlardan ilki, Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte şehir kulüplerine yönelik mücadelenin iktidar tarafından CHP-Demokrat Parti rekabetine oturtulmaya başlanmasıdır. CHP, kulüp üyelerinin Demokrat Parti yönelimli politikalara karışacaklarından çekinmeye başlar. İkinci olgu ise Halk Odalarının da birer şehir kulübü gibi kullanılmaya başlanabileceklerini imleyen bir şikayettir.

Siyasal iktidarın Demokrat Parti'nin şehir kulüplerine hakim olacağına ve böylece bu mekanların siyasal iktidarın karşısına politik birer güç blokları haline gelebileceklerine ilişkin endişeyi kanıtlayan belge Manisa Şehir Kulübü dolayısıyla yapılan yazışmalardan anlaşılır. CHP Manisa İl İdare Kurulu, bu kulübü, Demokrat Partili kimselerin şehir kulübünü ele geçirmeleri olasılığını ortadan kaldırmak için Manisa Halkevi'ne bağlamak istemiştir (BCA, 490 01/847 352 1). CHP'nin, şehir kulüplerinin Demokrat Parti yandaşlarının üsleri haline gelebileceklerine dair benzer

⁸ 1946 tarihli bir yazıya göre Bursa Yenişehir Kaymakamı “bir kumar yeri olan Şehir Kulübü'nü, Genel Sekreterliğin ve İç Bakanlığın” emirleri dolayısıyla “zararsız hale getirmeye” getirmeye çalışmasına rağmen “Savcı Enver Karahan ile hakim Salih Alparslan ve hakim Sadık” tarafından engellenmiştir. Bu kişiler, “Şehir Kulübünün istedikleri gibi olmasına engel olduğu için Kaymakamı her yerde tahrik ederek bir mesele çıkmasına çalışmaktadırlar.” Hakim ve savcı, kulübün yıllık toplantısında, “kaymakama” sözlü saldırıda bulunmuşlar, kaymakamın yanıtlarını “hakaret olarak” algıladıkları için, hakaret davasıyla mahkemeye gitmişlerdir. Mahkemede, savcı ve hakim, kaymakamı herkesin önünde küçük duruma düşürmüştür. CHP Kocaeli Bölgesi müfettişi bu durum karşısında şunları belirtecektir: “Devlet kuvvetini temsil eden bir kişinin, Adalet kuvvetimiz tarafından, sırf bencil sebeplerle ... müşkül bir durumu konması[dır]. ... çirkin bir manzara göster[en bu olay] ... ilerde büsbütün kötü sonuçlar vereceğe benzemektedir” (BCA, 490 01/847 352 1). Kocaeli Müfettişi'nin bu şikayeti hakkında Parti Genel Sekreterliği Adalet Bakanı'na konuyla ilgili bilgi isteyen bir yazı göndermesine rağmen (Sayı: 2/86413) buna yanıtın geldiğine ilişkin arşivlerde bilgi bulunmamaktadır.

bir endişe, 1946'da bir bölge müfettişinin notlarından da izlenebilir: Bursa Yenişehir Kulübünün aktif üyelerinden Savcı Enver Karahan, "...saf gençleri Demokrat Parti'ye sokmak için çalış(maktadır)". Kaymakam ise bu savcının şehir kulübünün Demokrat Parti'nin amaç ve faaliyetleri doğrultusunda kullanmasını engellemeye çalışmaktadır (BCA, 490 01/847 352 1)⁹.

1946-1949 döneminin bir başka özelliği Halk Odası gibi normalde aleni olan bir mekanın özel bir mekan haline getirilebileceği olasılığıdır. Bozcaada'dan CHP Genel Sekreterliği'ne Latif Aral isimli birisinin 1948'de gönderdiği bir telgraf bu olasılığı imler. Telgrafa göre buradaki Halk Odası, şehir kulübü gibi kullanılmaya başlanır. Halk Odası'nın kapısında şehir kulübüne üye olmayan giremez yazısı asılıdır.¹⁰ Konuyla ilgili yapılan soruşturma, Aral'ın şikayetinin doğru olduğunu gösterir. "Bu odanın bazen memur kulübü ve bazen de halk odası olarak kullanıldığı"nın "mahallinden alınan yazışmadan" anlaşıldığı belirtilir. Bunun anlamı, farklı amaçlar doğrultusunda kurulmuş bir mekanın, onu kullanan memurlar tarafından sadece kendilerinin toplumsallaşmalarına olanak verecek biçimde dönüşüme uğratılmasıdır. Soruşturma sonucunda hazırlanan ve şikayetin görüldüğü yere iletilen raporda, binanın sürekli olarak Halk Odası olarak kullanımı ve burasının "her vatandaşa kapısının açık bulundurulması" istenilir.

d) Şehir Kulüplerine Yönelik Mücadelenin Bitişi (1950): Aşağıdaki belge, 1950 yılına gelindiğinde, şehir kulüplerine karşı siyasal iktidarın başlattığı mücadelenin bittiğini göstermektedir:

Şenkaya şehir kulübü açılmaktadır. Sayın Sedat Çumralı müfettiş iken Halkevi olan ufak kasabalarla kulüplerin açılması Parti merkezinin hoş görmediğini bildirmiştir. Bu prensibin devam edip etmediğini hususi telle bildirilmesini dilerim. Halkevine bir radyo lütfunuz olan. teşekkür saygılar

Hüseyin Köycü (BCA, 490 01/847 352 1).

⁹ Bu dönemde CHP-Demokrat Parti arasındaki mücadelenin mikro mekanlar üzerindeki mücadeleye nasıl yansıdığı ayrı ve geniş kapsamlı bir çalışmayı gerektiriyor olmasına rağmen 1949 tarihli iki ayrı belgede sinemaların bahçeleri ve kahvehanelerin dahi siyasal partilerin söylem üretme ve üretilen söylemi dinleme bağlamında önemli alanlar olduklarını göstermesi açısından ilginçtir. CHP Ankara Bölge Müfettişi'nin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği bir yazısının konusu, Demokrat Parti'nin Cebeci Doğan Sineması bahçesinde yapılan toplantıdır. Bölge müfettişinin ifadesiyle toplantıyla ilgili Genel Sekreterliğe aktardığı bu bilgi, "konuşmaları yakinen takip etmek üzere" kendisinin görevlendirdiği "Partili arkadaşlar"dan tarafına iletilmiştir (BCA, 490 01/448.844.1). Aynı yıl içerisinde yine aynı partinin Kırıkkale İlçe Kongresi binası altındaki kahvehanedeki toplantılarındaki bütün etkinlikler, konuşmalar ayrıntısıyla CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı Mustafa Keskin tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir (BCA, 490 01/147).

¹⁰ Adamız halk odası keyfi ve şahsi teşebbüslerle bütün mefruşatı (mefruşatıyla) zapt edilmiş ve memurin kulübü olmuştur cümle kapusuna (kapısına) memurin kulübü üye olmayan giremez levhası yazılmıştır bilmiyerek giden halk kovulmaktadır bu gibilerinin ıslahına sizlerden dilerim saygılar (BCA, 490 01/847 352 1).

Şehir kulübünün açılıp açılmamasının Parti'nin tavrına ilişkin 28 Mart 1950 tarihindeki bu soruya Erzurum Milletvekili ve Parti Genel Sekreteri Cevat Dursunoğlu tarafından bir gün sonra gönderilen yanıt, şehir kulübü açmanın yerel bir iş olduğunu belirtmekte ve bu konudaki takdir yetkisini yerel makamlara bırakmaktadır. Yazı kısa ve nettir: “Şehir Kulübü işi tamamen mahalli bir iştir. Dilediğiniz gibi hareket edebilirsiniz”.¹¹ Bu yazıdan yaklaşık bir buçuk ay sonra da, CHP, Demokrat Parti'ye iktidarı devredecektir. Demokrat Parti dönemindeki şehir kulüplerinin durumu ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir.

SONUÇ

Bu makale, Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulmaya başlanan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle şehir kulüpleri türleriyle devam eden kulüpler üzerinde tarihsel ve sosyolojik bir çözümleme yapmaya çalışmıştır. Sorulan sorulardan ilki olan “Türkiye'deki kulüplerde üretilen etkinlikler nelerdi?”nin yanıtı iki boyutta verilebilir. Birinci boyut kulüplerin yönetmelikleri, amaçları ve işlevleri bağlamında bu mekanların kurucularının ve üyelerinin söylemleridir. Bu boyuttan bakıldığında kulüpler, Türkiye'nin bilimsel ve toplumsal alanda kalkınmasına yardımcı olacak faaliyetler üretecektir. Okuma, dinleme, yararlı tartışma, bedensel ve zihinsel sağlığa zarar vermeyecek sağlıklı/yararlı toplumsallaşma olanağı bunların başlıcalarıdır. Ne var ki çalışmada görüldüğü üzere kulüplerle ilgili gözlemler, şikayetler ve kulüpler üzerinde II. Dünya Savaşı'nın belirli bir evresinde başlatılan mücadeleye temel olan gerekçeler incelendiğinde buraların hiç de bu tür faaliyetler üretmedikleri anlaşılır. Kulüpler, daha ziyade, seçkinlerin bir arada kumar oynama, aşırı içki içme ve sıradan, bayağı konuşmalar yaptıkları mekanlardır.

Çalışma kapsamında sorulan sorulardan ikincisi olan “Bu etkinlikler, Habermas'ın burjuva kamusal alanın ölçütlerinden biri olarak değerlendirdiği rasyonel-eleştirel söyleme ne derece uygundu?”nın yanıtı, kulüplerin gerekliliğini savunanların görüşleri ve kulüplerin yazılı kuralları ile gerçekte yaşananlar çerçevesinde iki boyutta verilebilir. Kulüpleri olumlayanların görüşlerine ve kulüplerin yazılı kurallarına bakıldığında bu mekanlar, mantıklı, tutarlı, rasyonel konuşmaya olanak veren mekanlardır. Bununla birlikte, siyasal nitelikli söylemin kulüplerde üretilmesinin kulüp yönetmeliklerinde yasaklandığını belirtmek gerekir. Bunun anlamı siyasal iktidara yönelik eleştirel bir söylemin bu mekanlarda yapılmasının yasak olduğudur. Bu yasağın gerçekten işletilmesi ise, kulübü Habermas'ın anladığı anlamda bir kamusal alan olmaktan çıkartır, çünkü bilindiği üzere Habermas, bütün argümanlarını devletin dışında ve ona karşı fikir üretimi faaliyetlerinin gerçekleştiği bir alan üzerinden kurgulamıştı. Şehir kulüplerinin yönetmelikleri siyasal iktidara yönelik böyle bir karşıtlığı baştan önlediği gibi, bu mekanların yapıları ve işleyişleri de ayrıca bu tür bir oluşuma izin vermemektedir. Şehir kulüpleri, her şeyden önce

¹¹ Vurgu bana ait.

belediyelerin ve valiliklerin himayesi altında açılmış ve faaliyetlerini yürütmüştür. Yani devletle içli dışlıdır. Devletle içli dışlılığı sağlayan unsurlardan birisi şehir kulüplerinin yöneticileri ve üyelerinin kimlikleridir. Bilindiği gibi Habermas, eğitim ve gelir düzeyi açısından burjuvaların bir araya geldiği bir kamusal alanın tarihsel ve sosyolojik çözümlemesini yapmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında şehir kulüplerindeki üyelerin çoğunluğunu ise bürokratlar ve memurlar oluşturmuştur. Kulüp başkanları yine yüksek düzeyli bürokratlar ve memurlardan meydana gelmiştir. Dolayısıyla, onların ürettikleri söylemi devlete karşıt ve devletin dışında değerlendirmek çok güçtür.

Son soru, siyasal iktidar ile kulüpler arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişimini bulmaya yöneliktir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kulüpler ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiler ayrı araştırmaları gerektiriyor olmasına rağmen, II. Abdülhamit döneminde kurulan bir kulüp örneğinde görüldüğü üzere, siyasal iktidarın kulüplere hafiyeler yoluyla sızmaya çalıştığı olaylar görülebilmekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise zaten devlet erkani, kulüplerde yönetici ve üye konumunda yer almıştır. Dolayısıyla kulüpler, 1942 yılına kadar siyasal iktidarın gözünde genellikle bir sorun değildir, aksine seçkinlerin kendi aralarında sağlıklı toplumsallaşmalarına olanak sağladıkları gerekçesiyle siyasal iktidar ve onunla aynı anlayışı paylaşan aydınlar tarafından teşvik edilmiştir. 1942 bir kırılma noktası olmasına rağmen, siyasal iktidarın kulüpler üzerindeki asıl mücadelesi II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden çok kısa bir süre önce başlamıştır. 1944-1945 döneminde siyasal iktidar kulüplere yönelik politika arayışını netleştirmeye çalışırken ilk kapatma uygulamalarına başvurmuştur. 1946-1949 dönemi, siyasal iktidarın şehir kulüplerine yönelik, içinde kapatmaların da dahil olduğu bir dizi yasaklayıcı ve sınırlayıcı girişimlerine tanık olmuştur. Gerekçe, şehir kulüplerinin halk-aydın kopukluğunu artırması, seçkinlerin Halkevleri ve Halk Odaları yerine kulüpleri tercih etmeleri, kulüplerde kumar oynanması, içki tüketilmesi olarak gösterilmiştir. Kuşkusuz bu gerekçelerin belli oranda doğruluk payları bulunabilir. Ancak kanımca, daha ayrıntılı çalışma gerektirmekle birlikte, bu dönemdeki mücadelenin asıl nedeni, Savaş içinde giderek güçlenen burjuvazi ile onunla ittifak yapan bürokrasinin ve hükümet içindeki bir kanadın kulüpler aracılığıyla iktidar karşıtı güç merkezleri haline gelebileceklerine dair siyasal iktidarın duyduğu endişedir. Kulüplere yönelik kapatma uygulamalarının asıl olarak II. Dünya Savaşı'nın sonlarında başlaması ve bu makale içindeki bazı belgelerde görüldüğü gibi Savaş sonrası kurulan Demokrat Partili kimselerin kulüpleri ellerine geçirebileceklerine ilişkin endişelerin yer aldığı yazılar, ayrıntılı araştırma yapılması gerekse de, bu gerçeği bir ölçüde kanıtlamaktadır. Daha önce iktidar olan CHP'nin ilke ve amaçları doğrultusunda faaliyette bulunan kulüpler, şimdi CHP'ye karşıt yöndeki politikaların savunuculuğunu yapabiliyorlardı.

KAYNAKÇA

Arşivler (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA)

CHP Katalogu, 490..1.0./824.261.1; 490.01/847.352.1; 490..1.0./1.4..7.; 490 01/448.844.1; 490 01/1.4..7.)

Gazete Haberleri

Son Posta (1930-1945), *Akşam* (1930-1945); *Hakimiyet-i Milliye* (1930-1934)

Kitap ve Makaleler

Adivar, A. (2003) *Denemeler*, Epos Yay., Der. Remzi Demir, Ankara.

Ahmet Şerif (1977) *Anadolu'da Tanın*, Kavram Yayınları, İstanbul.

Aron, Raymond (2006) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Kırmızı, İstanbul.

Balıkesir Şehir Kulübü (1939) *Balıkesir Şehir Kulübü Ana Nizamnamesi*, Balıkesir.

Baltacıoğlu, İ. H. (1943) "Nazikler Kulübü", 7 Şubat, S. 423, s. 3.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı (1936) "Gençliğin Toplanacağı Yerler Halkevleridir", *Yeni Adam*, Sayı 144, 1 Ekim, s. 3-4.

Bauman, Zygmunt (2004) *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, Dördüncü Basım, İstanbul.

Beysanoğlu, Şevket (1996) *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Ankara.

Brennan, Thomas (2005) "Taverns in the Public Sphere in 18th-Century Paris", *Contemporary Drug Problems*, No. 32 (Spring), s. 29-43.

Bröckling, Ulrich (2001) *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı, İstanbul.

Nusret Safa Coşkun (1945) "Kulüpte İçki, Kumar ve Dedikodu", *Son Posta*, 9 Ocak.

Dahlberg, Lincoln (2005) "The Habermasian Public Sphere: Taking Difference Seriously?", *Theory and Society*, S. 34, s. 111-136.

Elias, Norbert (2000) *Uygarlaşma Süreci*, Cilt 1, Çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul.

"Gençler İçin Kulüpler Açmak", *Yeni Adam*, 7 Mayıs, S. 436, s. 11.

Giddens, Antony (2005) *Sosyoloji*, Ayraç, Ankara.

Goffman, Erving (1961) *Asylums*, Anchor Books, New York.

Gökşen, Enver Naci (1943), "Şehir Kulüpleri", S. 463, 11 Son Teşrin, s. 5.

Habermas, J. (2000). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yay., Ankara.

Hattox, Ralp (1996) *Kahve ve Kahvehane: Bir İçeceğin Yakın Doğu'daki Kökenleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Hikmet Feridun (1932) "Anadolu Kulübü", *Akşam*, 21 Kasım.
- Kennedy, Michael "The Jacobin Clubs and the Press: "Phase Two", *French Historical Studies*, Vol. 13, No. 4 (Autumn, 1984), 474-499.
- Keyder, Çağlar (2001) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim, Yedinci Basım, İstanbul.
- Koloğlu, Orhan (2005) *Cercle D'orient'dan Büyük Kulüp'e*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Mah, Harold (2000) "Rethinking the Habermas of Historians", *The Journal of Modern History*, Vol. 72, No. 1, New York on the French Revolution: A Special Issue in Honor of Francois Furet (Mar), s. 153-182.
- Meriç, Nevin (2000) *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs, İstanbul.
- Money, John (1971) "Taverns, Coffee Houses and Clubs: Local Politics and Popular Articulation in the Birmingham Area, in the Age of the American Revolution", *The Historical Journal*, Vol. 14, No. 1 (Mar., 1971), s. 15-47.
- Öztürk, Serdar (2006a) *Kahvehane ve İktidar*, Kırmızı, İstanbul.
- Öztürk, Serdar (2006b) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanın Dinamikleri", *İletişim*, G.Ü. İletişim Fak., s. 95-124.
- Sennett, Richard (2002) *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Ayrıntı, İkinci Basım, İstanbul.
- Talu, Ercüment Ekrem (1936) "Bir Değişiklik Yok", *Son Posta*, 2 Ocak.
- Thorp, Daniel B. (1996) "Taverns and Tavern Culture on the Southern Colonial Frontier: Rowan Country, North Carolina, 1753-1776", *The Journal of Southern History*, Vol. 72, No. 4 (Nov., 1996), s. 661-688.
- Ünver, A. Süheyl (1979) "Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Safarim Kiraathanesi", *Bellesten* (Özel Sayı), C. 43, S.170, s. 481-489.
- Va-Nu [Vala Nurettin] (1931) "İstanbul'da Klüp İhtiyacı", *Akşam*, 11 Kanunusani.
- Yalman, Ahmet Emin (1997) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., C.1, İstanbul.
- Young, Iris M. (1990) *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton.